

Biblioterapia w edukacji inkluzyjnej

Bibliotherapy in inclusive education

Abstrakt

Wstęp

W niniejszej pracy zostały przedstawione i opisane możliwe zastosowania terapii czytelniczey – biblioterapii w obszarze edukacji inkluzyjnej. Autor przedstawia definicje biblioterapii, jej zalety i funkcje, opisuje strukturę sesji biblioterapeutycznej z uczniami klasy inkluzyjnej, podaje kryteria doboru inkluzyjnej literatury biblioterapeutycznej, a następnie omawia rolę biblioterapii w rozwoju zawodowym nauczycieli.

Metoda

Autor w prezentowanej pracy dokonuje przeglądu badań opublikowanych w zagranicznych czasopismach naukowych dotyczących zastosowania biblioterapii w dziedzinie pedagogiki inkluzyjnej.

Wyniki

Biblioterapia umożliwia kształtowanie empatii, zrozumienia i akceptacji, uczy pozytywnych strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, zacieśnia współpracę między dziećmi. Ponadto daje okazję do zrównoważonego rozwoju zawodowego nauczycieli.

Wnioski

W podsumowaniu Autor wskazuje na duży potencjał biblioterapii w ruchu na rzecz edukacji włączającej.

Słowa kluczowe

biblioterapia – terapia czytelnicza – pedagogika inkluzyjna – edukacja włączająca – rozwój zawodowy nauczycieli

Abstract

Introduction

Given work presents and describes possible uses of reading therapy – bibliotherapy in the field of inclusive education. The author outlines the definitions of bibliotherapy, its advantages and functions, describes the structure of the bibliotherapeutic session within the inclusive class, gives criteria for the selection of inclusion bibliotherapy literature, and then discusses the role of bibliotherapy in the professional development of teachers.

Method

In given work author has reviewed the articles published in foreign scientific journals exploring use of bibliotherapy in the field of inclusion pedagogy.

Results

Bibliotherapy enables empathy, understanding and acceptance, teaches positive coping strategies in difficult life situations, and strengthens co-operation between children. In addition, it provides an opportunity for the professional development of teachers.

Conclusions

In conclusion, the author points out the great potential of bibliotherapy in the movement for inclusive education.

Keywords

bibliotherapy – reading therapy – inclusive pedagogy – inclusive education – professional development of teachers

Celem pedagogiki inkluzyjnej jest „bezw warunkowe zaakceptowanie specjalnych potrzeb wszystkich dzieci” (Lechta, 2010, s. 325). W inkluzyjnej klasie szkolnej nie ma podziału na dwie grupy uczniów tj. grupę ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i grupę bez takich potrzeb. W edukacji włączającej klasa składa się z „jednej grupy uczniów, którzy mają zróżnicowane potrzeby indywidualne” (Lechta, 2010, s. 326). Tak konstruowany model edukacji staje przed wyzwaniem przekształcenia systemu oświaty i środowiska uczenia się tak, by był w stanie odpowiedzieć na zróżnicowanie uczniów (Firkowska-Mankiewicz, 2012, s. 10). Postulaty dotyczące szans powodzenia edukacji inkluzyjnej koncentrują się głównie na uelastycznieniu programów i indywidualizacji nauczania oraz zapewnieniu systemu wspomaganie nauczycieli szkół ogólnodostępnych (Firkowska-Mankiewicz, 2012, s. 33). Niniejsza praca ma za zadanie zbadać możliwości działań biblioterapii – terapii czytelniczej na rzecz edukacji inkluzyjnej.

Akceptacja uczniów z niepełnosprawnością przez środowisko klasy szkolnej to jedna z najważniejszych zmiennych dla sukcesu edukacji inkluzyjnej (Kramer, 1999, s. 34). Promocji wzajemnego szacunku (Kramer, 1999, s. 34) i postaw akceptujących różnice indywidualne wśród uczniów w klasach inkluzyjnych może służyć literatura opisująca różne postaci niepełnosprawności (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 209). Odpowiedni dobór i użycie materiałów piśmienniczych w celach wychowawczych jest zaś przedmiotem biblioterapii.

Definicje biblioterapii

Pochodzenie wyrazu „biblioterapia” (greckie *biblion* = książka, a *therapeuo* = leczę) „wskazuje na jego funkcję i treść, tj. oznaczanie zastosowań lektury książek jako środka leczniczego chorych” (Czernianin, 2008, s. 9). Pedagogiczną „terapeutyczność” biblioterapii należy rozumieć jako wsparcie dzieci w sytuacjach trudnych, pomoc w przejściu przez kryzys (Kramer, 1999, s. 34). Terapia nie jest traktowana jako sposób leczenia, ale czynność która ma być głównie drogą do samorealizacji, jej celem zaś jest uzyskanie wglądu w siebie, czyli samopoznania (zrozumienia siebie i innych) (Czernianin, 2008, s. 13). Wgląd w siebie może być traktowany jako nabycie zdolności odniesienia własnego doświadczenia do doświadczenia bohatera literackiego znajdującego się w podobnej sytuacji trudnej a następnie aplikacja wyuczonych pozytywnych rozwiązań w codziennym życiu (Haeseler, 2009, s. 114). W dziedzinie pedagogiki na szczególną uwagę zasługuje biblioterapia rozwojowa (wychowawcza) – szczególny typ terapii czytelniczej włączanej w działalność pedagogiczną nauczycieli, realizujący cele wychowawcze poprzez psychiczne wsparcie osób z zaburzonym zachowaniem, z niewłaściwymi postawami wobec siebie i własnej choroby (Czernianin, 2008, s. 13). W oparciu o powyższe definicje można przyjąć, że biblioterapia w obszarze edukacji inkluzyjnej to przede wszystkim forma wsparcia uczniów poprzez ukierunkowane czytanie materiałów piśmienniczych w celu promocji postaw zrozumienia i akceptacji oraz nabycia umiejętności rozwiązywania sytuacji trudnych.

Struktura sesji biblioterapeutycznej

Biblioterapia może być przeprowadzana indywidualnie, w małych grupach, bądź przy całej klasie, okresowo lub systematycznie, jako reakcja na problemy w klasie, oraz profilaktycznie np. podczas wizyt w bibliotece szkolnej (Maich, Kean, 2004, s. 5). Biblioterapeuta,

czyli osoba prowadząca biblioterapię powinien zapewnić atmosferę pełną szacunku, zaufania i zrozumienia oraz cechować się doświadczeniem pedagogicznym, wiedzą na temat literatury dziecięcej, funkcji języka i procesu czytania (Maich, Kean, 2004, s. 2; Szczupał, 2009a, s. 85). Zajęcia biblioterapeutyczne powinny składać się z następujących elementów: dyskusji przed czytaniem tekstu; ukierunkowanego czytania; dyskusji po przeczytaniu tekstu; warsztatów z rozwiązywania problemów (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 211). Podczas dyskusji na temat przeczytanej książki należy zaangażować uczniów w odgrywanie ról (Iaquinta, Hipsky 2006, s. 210) i zapewnić im możliwość opowiedzenia poznanej historii na swój własny sposób tzn. ustnie, albo poprzez środki artystyczne (Kramer, 1999, s. 35). W zależności od poziomu rozwoju i zainteresowań uczniowie mogą wyrażać się poprzez różne formy plastyczne i teatralne. Taka autoekspresja może przyjąć kształt prac plastycznych, dramy, sztuki teatralnej, odgrywania ról bohaterów książki (również za pomocą pacynek) (Kramer, 1999, s. 35). W ten sposób, za pomocą medium arteterapeutycznego, uczniowie mogą przedyskutować historie bohaterów literackich na głębszym poziomie (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210), odgrywać je zgodnie z fabułą bądź szukać nowych rozwiązań (Kramer, 1999, s. 35). Dzieciom jest łatwiej wyrażać się nie bezpośrednio a za pośrednictwem medium kulturowego w postaci przenośni bądź opowieści. Jest to podejście właściwe dla terapii przez sztukę, której częścią jest biblioterapia (Maich, Kean, 2004, s. 2). Nauczyciel powinien pomóc dziecku wskazać zmiany w uczuciach, zachowaniu bohatera literackiego i unocznąć dynamikę jego relacji z innymi. Uczniowie muszą zidentyfikować podobne doświadczenia z książki i swojego życia, aby je porównać; następnie zbadać konsekwencje zachowania i ucuć targających bohaterem oraz wyciągnąć z nich wnioski. Ważne by uczniowie przedyskutowali alternatywne rozwiązania problemów postaci literackich (Kramer, 1999, s. 35) i przenieśli je na grunt szkolny dzięki osiągniętemu wglądowi (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Uczniowie podczas, np. „burzy mózgów” mogą wspólnie zastanawiać się jak nawiązać pozytywne kontakty z rówieśnikami, np. z ADHD (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Biblioterapia zachęca dzieci pełnosprawne i te z niepełnosprawnością do zaangażowania się w otwartą dyskusję o uczuciach, a tym samym umożliwia ujawnianie emocji (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 211). Poprzez ukierunkowaną dyskusję w klasie dotyczącą sytuacji bohatera literackiego i wyzwań, którym stawia czoła uczniowie mogą zrozumieć, że inni ludzie doświadczają tych samych problemów. Rozmowa biblioterapeutyczna daje dzieciom wgląd w sytuację bohatera, a tym samym umożliwia dyskusję na temat decyzji bohatera w sytuacjach trudnych, ich wad i zalet (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210)

Zastosowanie biblioterapii w edukacji inkluzyjnej

Zadania i zastosowania biblioterapii są różnorodne, mieszczą się jednakże w funkcjach, jakie może spełniać książka. „Biblioterapia:

- pokazuje, że czytelnik nie jest pierwszym ani jedynym człowiekiem, który ma problem;
- pozwala czytelnikowi dostrzec, że istnieje więcej niż jedno rozwiązanie jego problemu,
- pomaga zrozumieć motywy postępowania ludzi, nie wykluczając siebie samego, uwikłanych w szczególne sytuacje,
- pomaga dostrzec wartość ludzkiego doświadczenia,
- pokazuje czytelnikowi, co jest niezbędne dla rozwiązania jego problemu,
- zachęca czytelnika do realistycznego spojrzenia na swoją sytuację” (Czernianin, 2008, s. 13).

Biblioterapia w środowisku inkluzyjnym modeluje efektywne strategie i pozytywne sposoby radzenia sobie z sytuacjami trudnymi i problemami uczniów (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210; Kramer, 1999, s. 34; Haeseler, 2009, s. 113). Nauczyciele dzięki literaturze dla dzieci mogą zaopatrzyć wychowanków w strategie rozwiązywania problemów stosowane przez bohatera lektury. Uczniowie z niepełnosprawnością mogą nauczyć się jak stać się bardziej niezależnym, a tym samym samodzielnie i skutecznie rozwiązywać problemy bez cedowania odpowiedzialności na nauczyciela (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Poprzez biblioterapię dzieci mają okazję nauczyć się odpowiednich sposobów radzenia sobie z potencjalnie stresującymi codziennymi sytuacjami oraz uświadomić sobie, że nie są same w swoich zmaganiach (Haeseler, 2009, s. 113). Poprzez literaturę uczniowie odkrywają to co wspólne dla nich i *innych* (Haeseler, 2009, s. 114). Czytelnicy uczą się, że udziałem bohaterów książek są *doświadczenia uniwersalne* (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Empatia i zrozumienie rozwinięte w toku biblioterapii jednoczą klasę i wzmacniają inteligencję emocjonalną uczniów (Haeseler, 2009, s. 114; Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 209-210).

W następstwie biblioterapii może nastąpić również wzrost motywacji i samooceny (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210; Morawski, Gilbert, 2000, s. 50). Dzięki biblioterapii uczniowie nabywają wiedzę na temat różnych rodzajów niepełnosprawności, tych z którymi mają bądź mogą mieć styczność. Biblioterapię można stosować także z uczniami z problemami w nauce i zachowaniu. Biblioterapia ułatwia czytanie ze zrozumieniem oraz zachęca do czytania w ogóle (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Terapię czytelniczną można uznać za efektywną, alternatywną formę interwencji w klasie szkolnej (Haeseler, 2009, s. 114). Biblioterapia wykazuje cechy cenne dla profilaktyki i promocji zdrowia (Kramer, 1999, s. 34), może odgrywać ważną rolę w poradnictwie rodzinnym, rozwoju umiejętności społecznych, wspiera rozwój kognitywny i afektywny (Morawski, Gilbert, 2000, s. 48).

Wymogi stawiane inkluzyjnej literaturze biblioterapeutycznej

Książki biblioterapeutyczne charakteryzują się różnorodną tematyką adresowaną do szerokiego grona odbiorców (Haeseler, 2009, s. 113). Inkluzyjna literatura biblioterapeutyczna to książki (również obrazkowe) i inne materiały drukowane, które w odpowiedni sposób przedstawiają bohaterów z niepełnosprawnościami tzn. dzielą oni te same doświadczenia życiowe, marzenia, sukcesy i porażki co osoby pełnosprawne. Odpowiednio dobrana lektura biblioterapeutyczna sprzyja kształtowaniu postaw zrozumienia i akceptacji bez utrwalania negatywnych stereotypów (Bland, Gann, 2013, s. 255). Przy wyborze pozycji, które mogą posłużyć za materiał biblioterapeutyczny nauczyciel/pedagog musi wykazać daleko posuniętą ostrożność. Należy zwrócić szczególną uwagę na odpowiedni sposób prezentacji bohaterów z niepełnosprawnością (Bland, Gann, 2013, s. 255). W dostępnej literaturze można znaleźć przestarzały język i terminologię odnoszącą się do niepełnosprawności, litość wobec bohaterów z niepełnosprawnością, magiczne lekarstwo na niepełnosprawność, traktowanie bohatera z niepełnosprawnością jako osobliwość, sugerowanie że niepełnosprawność jest karą, konsekwencją złej oceny sytuacji, charakteru, zachowania (Bland, Gann, 2013, s. 255). Nie należy również wybierać książek biblioterapeutycznych, które cechują się znikomą wartością literacką (Bland, Gann, 2013, s. 255)

Przy wyborze dziecięcej literatury biblioterapeutycznej należy pamiętać o szczególnych cechach jakimi się ona charakteryzuje. Fabuła książki przeznaczonej do użytku w klasie

inkluzyjnej powinna być prosta, klarowna, krótka, pozbawiona powtórzeń, wiarygodna oraz dostosowana do stopnia rozwoju i umiejętności czytelniczych uczniów. Opisywana historia powinna wpisywać się w cele pedagogiczne i potrzeby uczniów. Należy zwrócić uwagę czy bohaterowie pokazują pozytywne sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 211). Książkowe przedstawienie osoby z niepełnosprawnością i sytuacji życiowych w jakich się znajduje musi być realistyczne. Większe wyekspozowanie podobieństw niż różnic pomiędzy bohaterami z niepełnosprawnością i bez niej, pozostającymi w zdrowej relacji, przeciwdziała negatywnym stereotypom. Opowiadana historia powinna podkreślać godność osoby z niepełnosprawnością w różnych sytuacjach i otoczeniu, a przez to uświadamiać jakie wyzwania niesie ze sobą niepełnosprawność (Szczupał, 2009b, s. 35). Ważne są wybory jakich dokonują bohaterowie książek. Promocja akceptacji powinna odbywać się poprzez przedstawianie osób z niepełnosprawnością zarówno z szacunkiem jak i ze zrozumieniem (Kramer, 1999, s. 34; Bland, Gann, 2013, s. 256; Haeseler, 2009, s. 114). Bohaterowie z niepełnosprawnością powinni być pełnymi, wielowymiarowymi, wiarygodnymi postaciami ważnymi dla toku fabuły. Bohaterowie z niepełnosprawnością powinni uczestniczyć w wielu aktywnościach typowych dla ich rówieśników (Bland, Gann, 2013, s. 256). Przy wyborze gatunku literackiego, szczególnie dla dzieci starszych, należy pamiętać by była to realistyczna fikcja albo literatura faktu. Bohaterowie muszą być wiarygodni, dlatego też powinni być ludźmi, a nie zwierzętami. Antropomorfizm zwierząt czy przedmiotów umniejsza autentyczność bohaterów z niepełnosprawnością (Bland, Gann, 2013, s. 256).

W przypadku książek obrazkowych należy zwrócić uwagę na odpowiednie i wyważone przedstawienie niepełnosprawności w tekście, choć niekoniecznie w ilustracjach. Niepełnosprawność nie musi być również nazwana słowami gdy to obrazki właśnie sygnalizują daną formę niepełnosprawności (Bland, Gann, 2013, s. 256), np. w niektórych książkach obrazkowych dopiero na samym końcu historii okazuje się, że bohater ma jakąś niepełnosprawność np. wzrokową (Bland, Gann, 2013, s. 258). Obrazy i tekst korespondują ze sobą, aby opowiedzieć historię. Książki obrazkowe powinny być czytane głośno w klasie (Bland, Gann, 2013, s. 256). Powszechna praktyka wspólnego, głośnego czytania sprawia że nauczyciele powinni włączyć wysokiej jakości inkluzyjne książki obrazkowe do bibliotek szkolnych i klasowych w celu budowania wspólnoty w klasie inkluzyjnej (Bland, Gann, 2013, s. 255).

Inkluzyjna literatura opisuje sytuacje które wspierają zrozumienie i akceptację bez utrwalania negatywnych stereotypów. Niepełnosprawność nie powinna być jednak centralnym punktem historii. W inkluzyjnej książce niepełnosprawność bohatera nie jest osią całej fabuły, jest po prostu jednym z aspektów ludzkiej kondycji (Bland, Gann, 2013, s. 258).

Wysokiej jakości inkluzyjne książki biblioterapeutyczne powinna cechować wysoka wartość literacka czyli dopracowane: wątki, tło, bohater, temat, ton (Bland, Gann, 2013, s. 256). Ponadto książki powinny być interesujące i podobać się odbiorcom (Kramer, 1999, s. 34).

Biblioterapia w rozwoju zawodowym nauczyciela

Biblioterapia może odgrywać ważną rolę w inkluzyjnym środowisku nie tylko dla uczniów, ale i dla nauczycieli w ramach wspierania rozwoju zawodowego i osobowego (Morawski, Gilbert, 2000, s. 47). Biblioterapia postrzegana jako pomoc w przygotowaniu nauczycieli i pedagogów do zadań i obowiązków pełnionych w inkluzyjnym środowisku

(Morawski, Gilbert, 2000, s. 48) może stanowić odpowiedź na potrzebę innowacji w szkoleniach pracowniczych nauczycieli. Nie wszyscy nauczyciele są zaznajomieni z biblioterapią i mogą nie czuć się komfortowo, gdy stosują ją po raz pierwszy w klasie. Dlatego powinni oni korzystać z pomocy pedagogów szkolnych, bibliotekarzy (Kramer, 1999, s. 35) jak i przede wszystkim certyfikowanych biblioterapeutów. Znalazienie wartościowych pozycji z zakresu biblioterapii jak i odpowiedniej literatury biblioterapeutycznej w bogatej ofercie wydawniczej jest dużym wyzwaniem, dlatego warto korzystać z bibliografii adnotowanych i przewodników bibliograficznych (Maich, Kean, 2004, s. 3; Kramer, 1999, s. 36; Chatzipentidis, 2016a, s. 91-101; Chatzipentidis, 2016b, s. 67-80).

Nauczyciele powinni być nie tylko kształceni w kierunku poznania warsztatu biblioterapeuty, ale i sami być poddawani terapii czytelniczej w ramach edukacyjnych programów szkoleniowych. Wartość narracji dla osobistego i zawodowego rozwoju zbadali i opisali Morawski i Gilbert w pracy *Interactive Bibliotherapy as an Innovative Inservice Practice: A Focus on the Inclusive Setting* [Interaktywna biblioterapia jako innowacyjna praktyka szkoleniowa w inkluzyjnym środowisku] (2000, s. 49). Badanie skupiło się na edukacyjnych przekonaniach i zachowaniu uczestników w obszarze środowiska inkluzyjnego (Morawski, Gilbert, 2000, s. 52). Każdy z nauczycieli uczestniczących w badaniu miał za zadanie przeczytać książkę „Somebody Else’s Kids: The True Story of Four Problem Children and One Extraordinary Teacher” [Cudze dzieci : Prawdziwa historia czwórki dzieci z problemami i jednego niezwykłego nauczyciela] autorstwa Torey L. Hayden (1981) opowiadającą prawdziwą historię pedagoga specjalnego i opisującą sytuacje z jakimi mierzył się podczas swojej pracy (Morawski, Gilbert, 2000, s. 50). Badanie wykazało, że biblioterapia i prowadzone w jej ramach dyskusje uczestników, poza walorem edukacyjnym i wzrostem wiedzy na temat edukacji inkluzyjnej, prowokują przede wszystkim krytyczną refleksję na temat doświadczeń własnych nauczyciela (przeгляд własnych poglądów i zachowań oraz ich uzasadnienie w środowisku klasy inkluzyjnej), dają pozytywne wzmocnienie i zachętę do ewentualnych zmian, wzbudzają pragnienie zaimplementowania nowych strategii szkoleniowych w dotychczasowym warsztacie nauczyciela (Morawski, Gilbert, 2000, s. 52-57). Refleksja nad doświadczeniem innych pedagogów – uczestników biblioterapii jak i bohatera literackiego okazała się niezwykle ważną platformą wymiany doświadczeń edukacyjnych (Morawski, Gilbert, 2000, s. 49). W ramach biblioterapii nauczycieli zaleca się by pedagodzy zapoznawali się również z młodzieżową literaturą i biografiami osób znaczących dla uczniów. Ma to na celu pomoc nauczycielom w doświadczeniu wglądu, rozwoju czytelniczego, uczenia się i poznawania problemów z perspektywy wiarygodnych bohaterów znaczących (Morawski, Gilbert, 2000, s. 48).

Skoncentrowana na edukacji inkluzyjnej biblioterapia w przemyślany sposób włączana do szkoleń, kursów i programów przeznaczonych dla nauczycieli może wymiennie wzbogacić warsztat pedagogiczny (Morawski, Gilbert, 2000, s. 57). Tak prowadzona biblioterapia zapewnia inspirację, potwierdzenie zawodowych umiejętności przez innych profesjonalistów (Morawski, Gilbert, 2000, s. 58) jak i przeciwdziała wypaleniu zawodowemu.

Implementowanie biblioterapii niespotykane wzbogaca warsztat nauczycieli (Haeseler, 2009, s. 114). Biblioterapia może być włączona w istniejący plan nauczania, wpasować się w dotychczasowe preferencje edukacyjne nauczyciela i wzbogacić jego warsztat (Maich, Kean, 2004, s. 2). Biblioterapia powinna być oczywistym i koniecznym dodatkiem do głów-

nego programu edukacyjnego jak i programów z zakresu profilaktyki i promocji zdrowia (Maich, Kean, 2004, s. 4).

Podsumowanie

Rozwiązywanie problemów poprzez literaturę jest uważane za podejście nieinwazyjne, a przez to przyjazne dla dzieci (Maich, Kean, 2004, s. 2). Co więcej literatura specjalnie zaprojektowana, aby pomóc uczniom w pozytywnym radzeniu sobie z niepełnosprawnością i sytuacjami trudnymi może być bardzo pomocna w promocji akceptacji i zrozumienia. Umiejętne prowadzenie procesu biblioterapeutycznego zapewnia wgląd w siebie i pomaga dzieciom doświadczać problemów podobnych do zmagañ bohatera literackiego. Biblioterapia umożliwia kształtowanie pożądaných postaw i umiejętności. Terapia czytelnicza wzmacnia postawy empatyczne, zapewnia dzieciom repertuar pozytywnych strategii radzenia sobie, zacieśnia współpracę między dziećmi, pozwala stawiać czoła wyzwaniom związanym ze środowiskiem klasy inkluzyjnej. Ponadto daje okazję do zrównoważonego rozwoju zawodowego nauczycieli. Biblioterapia, terapia praktyczna bezkosztowa, prowadzona przez kadra pedagogiczną we współpracy ze specjalistami z zakresu teorii i praktyki terapii czytelniczej ma bez wątpienia potencjał, by wesprzeć ruch na rzecz edukacji inkluzyjnej.

Bibliografia

- Bland, C. M., Gann, L. A. (2013). From Standing Out to Being Just One of the Gang. Guidelines for Selecting Inclusive Picture Books. *Childhood Education*, Vol. 89, No. 4, s. 254-259.
- Chatzipentidis, K. (2016a). Analiza bazy Elsevier – Science Direct pod kątem materiałów wyszukiwanych poprzez słowo kluczowe „bibliotherapy”. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, T. 6, nr 2, s. 91-101.
- Chatzipentidis, K. (2016b). Analiza bazy ProQuest Dissertations and Theses pod kątem rozpraw doktorskich i prac naukowych przypisanych do słowa kluczowego „bibliotherapy”. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, T. 6, nr 2, s. 67-80.
- Czernianin, W. (2008). *Teoretyczne podstawy biblioterapii*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Firkowska-Mankiewicz, A. (2012). *Edukacja włączająca zadaniem na dziś polskiej szkoły*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa. [Online]. Protokół dostępu: <https://www.ore.edu.pl/uczen-ze-specjalnymi-potrzebami-edukacyjnymi/4353-edukacja-wlaczajaca> [1.05.2017].
- Haeseler, L. A. (2009). Biblio-Therapeutic Book Creations by Pre-Service Student Teachers: Helping Elementary School Children Cope. *Journal of Instructional Psychology*, Vol. 36, No. 2, s. 113-118.
- Hayden, T. L. (1981). *Somebody Else's Kids: The True Story of Four Problem Children and One Extraordinary Teacher*. New York: Harper Collins Publishers.

- Iaquinta, A., Hipsky, S. (2006). Practical Bibliotherapy Strategies for the Inclusive Elementary Classroom. *Early Childhood Education Journal*, Vol. 34, No. 3, s. 209-213.
- Kramer, P. A., (1999). Using Literature to Enhance Inclusion. *Contemporary Education*, Vol. 70, No. 2, s. 34-37.
- Lechta, V. (2010). *Pedagogika inkluzyjna*. W: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika T. 4. Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Maich, K., Kean, S. (2004). Read Two Books and Write Me in the Morning! Bibliotherapy for social emotional intervention in the inclusive classroom. *TEACHING Exceptional Children Plus*, Vol. 1, Issue 2, s. 1-13.
- Morawski, C. M., Gilbert, J. N. (2000). Interactive Bibliotherapy as an Innovative Inservice Practice: A Focus on the Inclusive Setting. *Reading Horizons*, Vol. 41, No. 1, s. 47-64.
- Szczupał, B. (2009b). *Godność osoby z niepełnosprawnością. Studium teoretyczno-empiryczne poczucia godności młodzieży z dysfunkcją narządu ruchu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akapit.
- Szczupał, B. (2009a). *O literaturze dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością: recepcja-edukacja-terapia-wsparcie-twórczość*. Warszawa: Elipsa.